

ЧОРНОБИЛЬ: ЖИТТЯ ПОРЯД З МОНСТРОМ

У кінці коридора завдовжки з півмилі, який з'єднує чотири реактори Чорнобильської атомної електростанції, графіки кривих та миготливі сигнали моніторів.

На відстані кількох ярдів височить залізобетонний саркофаг, у ньому залишки четвертого реактора, котрий вибухнув 26 квітня 1986 року. За підрахунками 180 тонн уранового палива, що залишилися після обвалу, розлетілися або сплавився із цементом і залізом. Десять тонн радіоактивних речовин вкрили все довкола. Датчики повідомляють про нейтронну активність, рівень радіації та температуру руїн. На екрані, встановленому в кімнаті начальника, миготливі сигнальні кольори інформують про існуючу ситуацію. Я мав змогу бачити дисплей зеленим. При підвищенні всіх трьох показників монітор стає оранжевим. «Почервоніння індикаторів свідчить про небезпеку»,— зазначає начальник зміни Анатолій Тасенко. Він говорить це недбало, бажаючи показати, що таке для нього не в дивовижу.

Коли індикатори стають червоними, поливальні машини одразу ж починають розбризкувати борний розчин, що сприяє зменшенню нейтронної активності, а відтак зниженню радіації. До цих пір реагують саме так.

Власне, як західні, так і українські вчені вірять, що руйновище не досягне критичного стану — не вибухне. Але ніхто не знає напевне, що відбувається там, усередині, після найжахливішої в історії ядерної катастрофи.

Нові дослідження виявили, що під час вибуху виділилося 100 млн. кюрі небезпечних радіонуклідів, таких як цезій-137,— це вдвічі більше в порівнянні з попередніми оцінками. Всесвітня організація охорони здоров'я вважає, що уражено 4,9 млн. жителів України, Білорусії та Росії. А проте деякі трагічні наслідки цієї катастрофи і досі залишаються нерозкритими.

Єдине, що точно відомо (попри недбайливі тон начальника зміни Тасенка),— приборкати цього чорнобильського монстра вдасться ще не скоро.

Через два роки після аварії, коли вчені вперше зазирали всередину стовбура четвертого реактора, вони були дуже здивовані, виявивши, що він зовсім порожній. Як могли сотні тонн графіту, уранового палива, метану згоріти вщент? Дослідивши три наступні рівні, вони знайшли відповідь: усе це «заморозилося», набувши моторошних надприродних форм — такі собі сталактити в ядерному печлі, де застигли залишки лавоподібної речовини, відомої під назвою коріум. Це означає, що осердя реактора повністю розплавило-

ся; радянські спеціалісти спочатку відкидали цю версію.

Найбільше занепокоєння інженерів та фізиків, які оглядають четвертий реактор, викликає сам саркофаг. Наш-видкуруч споруджений після катастрофи, двадцятичотирирохповерховий каркас протикає і має деякі вади конструкції. Не виключено, що під час землетрусу чи бурану він завалиться. Стіни реактора також неміцні. А стеля, вагою дві тисячі тонн, похилена над руїнами. «Якби вона обвалилася, то дала б поштовх процесу вивільнення», — каже фізик Вадим Грищенко.

Зокрема, спричинила б радіоактивне забруднення, яке при повторному руйнуванні зростатиме, хоча згодом не сягне таких масштабів, як при катастрофі, коли було заражено й деякі регіони Західної Європи.

До того ж експерти знають, що діючі перший і третій реактори — небезпечні. Другий реактор закрито після пожежі 1991 року. Перший і третій продовжують працювати через величезну нестачу енергії на Україні.

Чорнобильський електрокомплекс, розташований на відстані 65 миль на північний захід від Києва, є точкою відліку і разом з прилеглою територією в радіусі 40 миль утворює зону. Після відселення 116 тис. жителів її почали називати зоною відчуження.

У зоні мою увагу привернула передусім природа, подібна до скорботного плачу. Навстіж розчинено двері хлівів, а поряд — берези, квітники з кущами руж. Втім, незважаючи на недавнє радіаційне забруднення, восьмисотлітній Чорнобиль і далі живе. Евакуйовано 50 тис. жителів, натомість приїхало близько 6 тис. чоловік обслуги: охоронці, шофери, працівники з техніки безпеки, а також достатня кількість бюрократів різного рангу для забезпечення всебічного функціонування місця.

Роздуті штати — характерна риса радянської організації праці — присутня і на атомній станції, де інженери відзначають, що наявна робоча сила — 5600 фахівців — удвічі більша, ніж потрібно.

Декому подобається працювати в зоні: для одних — це виклик, інші ж, певна річ, просто легковажать. До останніх я зарахував і свого водія Сашка, почувши від нього: «Я маю шмат свинини у рефрижераторі». Їсти чорнобильських свиней — значить їсти цезій та інші радіонукліди, які концентруються в харчов, надто м'ясопродуктах. І все ж більшість людей працює тут, бо, як сказала одна жінка: «Треба ж десь працювати». В еконо-

мічно нестабільній Україні вибирати не доводиться.

Безмежно роздуті платежі, які обов'язково пов'язуються з чорнобильськими витратами, — одна з найнепосильніших нош українського уряду. Йдеться насамперед про виплати на догляд за зародкам жертв і дострокові пенсії ліквідаторам — сотням тисяч тих, хто розчищає та зводив сховище для четвертого реактора. Загалом на подолання наслідків чорнобильської катастрофи витрачається 15% бюджету країни.

На відстані дев'яти миль від Чорнобиля я пройшов контрольно-пропускний пункт, де мені видали марлеву маску для затримання радіоактивних часточок, а також захисні взуття, штани, куртку і рукавиці.

Згодом я стояв за 300 ярдів від саркофагу, чуючи занепокоєне гудіння дизиметра. Якби я пробув тут близько двох місяців, то отримав би п'ять ремів радіації — річну норму працівників ядерної промисловості в США. Багато хто в Чорнобилі отримав значно більше, тут найчастіше працюють по два тижні на місяць, аби не перевищувати дозволєну дозу.

Саркофаг — найвища будівля серед рівнинного ландшафту, болючий палець, зведений як ствол гармати на краю бетонної споруди з реакторами й турбінами всередині. Виділяється він, напевно, ще й тому, що довкола все ретельно зрівняне. Дезактиватори не тільки вивезли забруднений ґрунт, заховавши його у восьмистах могильниках навколо зони, а й зрубали й поховали довколишні, вбиті радіацією, ліси.

Бачив я і свідчення відчайдушних зусиль по дезактивації — звалище механізмів, обгороджене червоно-жовтими радіаційними знаками, які попереджають про небезпеку наближення до них. Бронетранспортери, вкриті свинцевими пластинами, що захищали тих, кого вони перевозили. Танки, озброєні не гарматами, а підйомними кранами для збирання «гарячих» уламків. Тисячі тонн такого обладнання й досі чекають поховання: це ще один з етапів у складній ланцюговій реакції, поштовх якій дала катастрофа.

На електростанції мені дозволили зайти до контрольної кімнати третього реактора, де зодягнені в білий спецодяг інженери вели спостереження за вимірювальними приладами. Тут усе майже таке саме, як і в контрольній кімнаті четвертого реактора, де дії інших операторів при зменшенні потужності реактора призвели до біди 1986 року. Проти операторів і обслуговуючого

персоналу висунуто обвинувачення, кілька чоловік потрапили у в'язницю. Двоє інших — у числі тих тридцять двох, котрі померли.

Після розпаду СРСР з'ясувався реальний стан речей. Фахівці припускають, що проєкт графітового стрижня реактора мистив серйозний дефект, а робітники не звернули уваги на очевидну нестабільність при низькій потужності. Тепер правила забороняють операторам зменшувати потужність більш ніж на чверть. Вжито ряд запобіжних заходів, але, на думку західних експертів, їх недостатньо; варто застосувати дублюючу водоохолоджуючу систему і вогнезахисні сталеві двері.

«Це просто смішно, що реактори продовжують працювати», — визнає заступник начальника зони Валентин Купній. Та руки в нього зв'язані, адже таке рішення українського уряду, котрий минулої весни рішуче заявив про закриття Чорнобиля, проте поки що не знайшов інших шляхів для подолання нестачі електроенергії в державі. Невдавно призначений на цю посаду, Купній сповнений бажання діяти. «Пройшли роки, — каже він, — а ми лише тепер починаємо говорити про те, що необхідно було зробити». Наприклад, необхідно було відразу ж перекрити шлях стокам з полів, що приносять цезій у Дніпро, у київське водосховище. Щоб забезпечити блок № 4, необхідно збудувати ще один саркофаг довкола існуючого. Влада сподівається, що якась міжнародна організація, наприклад, Світовий банк, надасть необхідні мільярди доларів.

Одного дня я зустрів у зоні кілька «партизанів». Так називають людей, таких як Микола Павленко, — один з семисот евакуйованих, що повернулися додому. Зморщений седемдесятидворічний Микола живе в дерев'яному будинку, що його він збудував замолоду в селі Опачинці за п'ятнадцять миль від точки відліку.

Евакуйовані у далеке місто, він і його дружина Катя повернулися назад через три роки. «Кожен хоче мати власну домівку», — неумдро пояснює свій вчинок Микола. Працівники зони ставляться до «партизанів» толерантно, знаючи, що їхні предки століттями проживали в цих тепер занепадаючих селах.

Микола вирощує картоплю і капусту, вудить рибу в річці. «Коли мені щось потрібно, я здатний забезпечити себе сам, — каже він, киваючи головою в бік порожньої хатини. — Радіація? Нічого ми не відчуваємо».

У передмісті Києва, в санаторії для туберкульозних хворих, переобладна-

ному на госпіталь для чорнобильських дітей, я зустрів «світлячка». Цим словом діти, не задумуючись, називають евакуйованих, і серед них п'ятнадцятирічного Романа, бо вони ніби «світяться» від радіації.

«Я зомліваю й відчуваю головний біль, — каже Роман, — і в мене болить серце».

«Це наслідок стресу, — пояснила мені пізніше головний педіатр Євгенія Степанова. — Він відчуває сильне серцебиття, не може бігати, гратися».

Засмучений Роман розповів мені: «У Чорнобилі ми мали прегарну шестикімнатну квартиру. Там було чудово». Після евакуації його сім'ю поселили на околиці Києва. «Вони дали нам трикімнатну квартиру. Ми намагалися отримати більшу, бо у нашій родині трое дітей. Нам запропонували погаченьке помешкання на першому поверсі, до того ж холодне». Його батько має виразку, у матері головні болі.

Лікар Степанова сподівалася зменшити серцебиття Романа ніжною турботою, відпочинком і харчовою дієтою. Це майже все, що може запропонувати лікарня.

За чутками, які поширюються в Києві, п'ять і навіть десять тисяч українців померло від різних захворювань, спричинених аварією. Але через небайдисті медиків, відсутність належної документації неможливо дістати точних даних. Дослідники безпорадно знижують плечима: «Ми не знаємо кількості померлих».

Один із найтрагічніших наслідків чорнобильської катастрофи є поширення ракових захворювань щитовидної залози серед дітей.

В київській лабораторії під мікроскопом лікаря Марії Пилинської я бачив, як збільшені в тисячі разів хромосоми розриваються й спотворюються. «Це дуже серйозно, — каже лікар. — Це може призвести до лейкемії або інших онкозахворювань». Вона виявила зазначену хромосомну небезпеку в крові дітей з семи різних міст, розташованих поза зоною. Всі міста заражено радіацією, та у зв'язку з тим, що подекуди рівень її вважався невисоким, населення не евакуйовали. Ніхто не знає, скільки людей уражено. Лікар Пилинська змогла оглянути тільки 25—30 дітей з кожного міста, котрі здебільшого виявилися серйозно хворими.

Тепер, згідно з дослідженнями західних і українських учених, стрес, такий, як у Романа, викликає значно більше занепокоєння, ніж рак або хромосомні зміни. Психологічні і соціальні проблеми, наслідок розбитого життя і радіофобії, ведуть до ви-

никнення «справжніх» захворювань, вклячно, з бронхітами, хворобами стравоходу й шлунку, гіпертонією, розладами імунної системи. Цим можна пояснити, чому рівень смертності серед опромінених вищий середнього. За деякими оцінками, він становить 70%, що дає в результаті тисячі смертей.

Я не бачив жодного іншого міста, де стресів й розбитих сердець було б так багато, як у Народичах, чії побілені будинки стоять на відстані 45 миль на захід від точки відліку. «Наші батьки й діди збудували ці хати власними руками»,— каже медсестра. «Навіть, якщо будиночок невеличкий, він мій власний. Такого більше ніж буде».

Народичі — одне з небагатьох містечок у зоні, де радіоактивне забруднення не віднесли до дуже серйозного. Пізніше у дітей почалися захворювання щитовидної залози, і лікар Пилинська виявила в них хромосомні мутації.

Отож, нарешті, Народичі спорожніли. Похмурого зимового дня я прийшов у сім'ю, яка вантажила меблі на грузовик. «Тут немає майбутнього,— сказала жінка з посудом у руках.— Тут ніде купити харчі, а щось вирощувати — небезпечно».

По той бік вулиці дід Саша, щедро наливаючи собі з пашки самогону, виключно промовив: «Єдине місце, куди я збираюся,— це кладовище».

Найбільші дози радіації дістали найперші ліквідатори, чорнобильська армія по дезактивації, яка нараховувала до 750 тис. чоловік. Дехто «схопив» понад 200 рем, достатньо, як кажуть лікарі, щоб викликати гостре радіаційне захворювання, розлад нормальної діяльності всіх систем організму, що супроводжується нудотою, рвотою і діареєю. Ті, хто вижив,— потенційні онкологічні хворі.

Доза, отримана іншими ліквідаторами, менша, проте припускають, що вони серйозно уражені. В результаті обстеження групи російських робітників по очищенню виявлено, що стрес став причиною самогубств і зловживання алкоголем. «Кожен казав, що через радіацію він не може мати нормального статевого життя,— пояснив лікар.— Це той випадок, коли недостовірна інформація призводить до смерті».

Лікар Ілля Ліхтарьов, український експерт з дозиметрії, тримає в полі зору 3 тис. ліквідаторів, які отримали більше «допустимої» одноразової дози — 25 рем, і близько 400 чоловік, доза яких сягає 45 рем і вище. «Вони мають

більше шансів, ніж інші, захворіти на рак»,— підсумовує він.

Але здебільшого доза ліквідаторів не відома. Це стосується насамперед новобранців, які виконували найнебезпечнішу роботу: наприклад, збирали уламки з даху будівлі реактора. «У них не було датчиків для вимірювання рівня одержаної радіації», продовжує лікар Ліхтарьов. «Відтак, дозу визначали лейтенанти. А їм було наказано не доповідати про дозу 25 рем, щоб приховати всю серйозність ситуації. Отож дозу оцінювали в 24,9 рем. Вона стала відома під назвою «адміністративна доза».

Лікар Ліхтарьов хотів би знати, який стан здоров'я цих людей. «Але вони відслужили і роз'їхались, хто в Казахстан, хто деінде. У декотрих може виникнути гостре радіаційне захворювання, а вони не знатимуть, у чому справа». Дехто може померти.

Вчені сподіваються, що встановити одержану ліквідаторами дозу їм допоможуть зуби потерпілих, оскільки радіація викликає значні зміни у складі емалі. Дослідники забирають у дантистів зуби, щоб шляхом дисфункції емалі визначити ступінь ураження.

«Якщо вдасться встановити чітке співвідношення між станом здоров'я людини і отриманою дозою радіації, це буде неабияким кроком уперед»,— каже Армін Вайнберг з Вайорського медичного коледжу в Техасі, учасник одного з численних досліджень, пов'язаних із Чорнобилем, які тепер ведуться.

На Великдень українці за традицією відвідують своїх пращурів. З дозволу уряду вони на один день повертаються в зону, приїздять у переповнених автобусах, з різних кінців, куди порозкидала їх лиха доля, примусивши покинути рідні домівки.

На цвинтарі, розташованому в Опачичах на пагорбі, запнуті хустинами бабусі розкладають поміж хрестами ознаки поминання — писанки й паски. Родини сідають довкола могил — це традиційний спосіб спілкування. Вони їдять курчат, п'ють самогон, вітаються з друзями та родичами, проклинають атом і плачуть.

Під вечір вдарив грім, дощ скропив землю. Люди сумно роззирались довкола, прибрали рештки їжі і повільно почали спускатися з пагорба, де залишилися їхні батьки й діди. І їхні серця.